

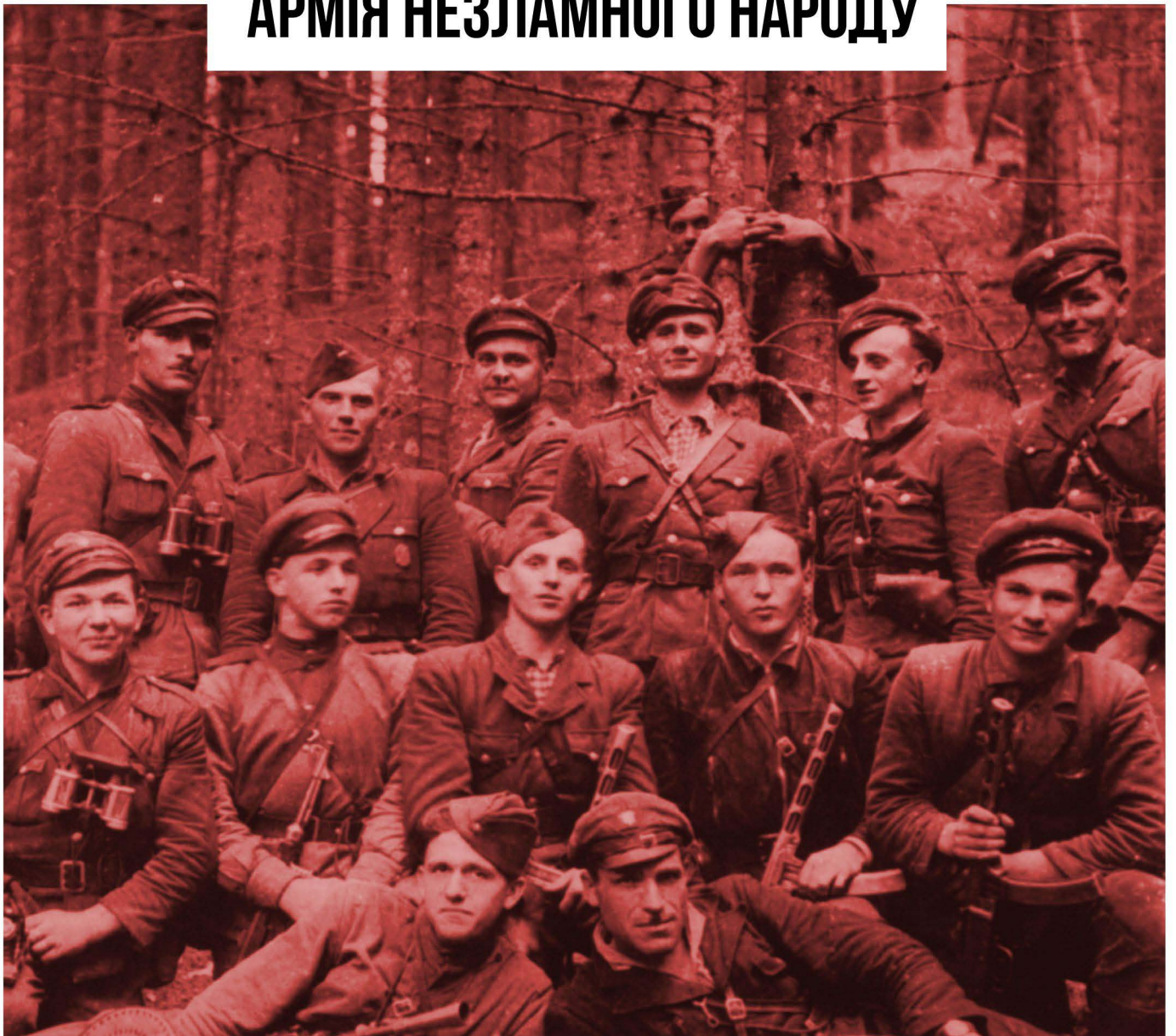
Тернопільський
обласний
краєзнавчий
музей

Державний
архів
Тернопільської
області

НЕСКОРЕНА

АРМІЯ НЕЗЛАМНОГО НАРОДУ

МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Тернопіль
2022

до 80-річчя створення
Української Повстанської Армії

Тернопільська обласна військова адміністрація
Департамент культури та туризму
Тернопільської обласної військової адміністрації
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

НЕСКОРЕНА АРМІЯ НЕЗЛАМНОГО НАРОДУ

Матеріали науково-краєзнавчої конференції
(до 80-річчя створення
Української Повстанської Армії)
20 жовтня 2022 року

Тернопіль
2023

УДК 94:355.425.4](477)(06)

З-41

Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Тернопільського обласного краєзнавчого музею (*протокол № 1 від 09.01.2023 р.*)

**Нескорена Армія незламного народу (до 80-річчя створення Української Повстанської Армії)
: матеріали наук.-краєзн. конф., м. Тернопіль, 20 жовт. 2022 р. Тернопіль : Тернопільський
обласний краєзнавчий музей, 2023. 71 с.; 40 іл.**

Рецензенти: *Бармак М. В.* – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, *Старка В. В.* – доктор історичних наук, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Редакційна колегія: *Кульчицька О. В.* – завідувач художньо-рекламного відділу, *Пукач В. В.* – завідувач відділу нової та новітньої історії, *Костюк С. В.* – завідувач науково-методичного відділу, *Крупницька О. Б.* – старший науковий співробітник художньо-рекламного відділу, *Катеринюк Л. П.* – завідувач сектора відділу нової та новітньої історії.

Відповідальні за випуск: *Шатарський Я. Д.* – директор ТОКМ, *Чеканова Н. Б.* – заступник директора з наукової роботи ТОКМ, *Гаргай І. Я.* – вчений секретар ТОКМ.

У збірник увійшли доповіді й повідомлення учасників науково-краєзнавчої конференції «**Нескорена Армія незламного народу**», що висвітлюють історію Українських визвольних змагань 1942–1960 років, зокрема на Тернопільщині. Дослідження ґрунтуються на архівних джерелах, документах й речових матеріалах із музейних збірок, а також на спогадах очевидців даних подій.

Матеріали збірника будуть цікавими для науковців, краєзнавців, викладачів, студентів, учнів – усіх, хто вивчає історію Української Повстанської Армії.

ЗМІСТ

Українська революція 1940-х років:
державотворення і армія
Полянський Федір

5

Гірка правда про зраду (до
75-річчя останньої битви Служби
Безпеки Організації українських
націоналістів з московською ордою)
Савак Богдан

29

Роман Шухевич. Становлення
особистості. Формування
національно-патріотичного
світогляду
Катеринок Любов

10

Михайло Дяченко – головний поет
Української Повстанської Армії,
вихованець Станіславівського пласту
Дідик Віта

32

Діяльність Організації українських
націоналістів (мельниківців) на
Кременеччині у 40-х рр. XX ст.
Марчук Ігор

14

Вишивка нескорених (із фондів
Тернопільського обласного
краєзнавчого музею)
Завіша Галина

37

Жінки в українському національно-
визвольному русі
1940-х рр. (за матеріалами
архівно-слідчих справ держархіву
Тернопільської області)
Дишлюк Ольга

18

Нагороди Української Повстанської
Армії – система недержавних відзнак
вояків Української Повстанської
Армії та цивільного населення за
бойову звитягу й трудове сприяння
повстанській боротьбі за Українську
Самостійну Соборну Державу
Тимошик Михайло

42

Постать Галини Дидик на тлі епохи:
історія та пам'ять
Бойко Наталія

22

Перші боївки Української
Повстанської Армії на теренах
нашого краю
(до 80-річчя створення УПА)
Казимир Ярема

45

Історія одного кохання. Катерина
Зарицька та Михайло Сорока
Українець Наталія

25

Сторінки національно-визвольної
боротьби 1939–1945 рр. на
Бережанщині: родина Яцишиних
із села Лісники
Луговий Богдан

49

**Останній бій українського підпілля
на Березанщині** **53**
Лугова Олена

**Військово-історичні товариства
реконструкції Української
Повстанської Армії та їхня
співпраця з музеями** **56**
Пукач Володимир

**Українська Повстанська Армія
у філокартії Тернопільського
обласного краєзнавчого музею** **61**
Костюк Степан

**Діяльність Української
Повстанської Армії на Закарзонні** **64**
Лесіцький Андрій

**Участь пластунів у боротьбі за
Українську Самостійну Соборну
Державу** **68**
Левенець Любов

Марія Штепа. **71**
Від катівні до будинку милосердя
Головко Мар'яна

Тимошик Михайло,
кандидат економічних наук,
депутат Тернопільської обласної ради

НАГОРОДИ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ – СИСТЕМА НЕДЕРЖАВНИХ ВІДЗНАК ВОЯКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ ТА ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ЗА БОЙОВУ ЗВИТЯГУ Й ТРУДОВЕ СПРИЯННЯ ПОВСТАНСЬКІЙ БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ

У статті досліджено такі аспекти історії УПА, як нагороди цієї армії, її однострої та озброєння. Показано специфіку, висвітлено етапи формування колекції відзнак і нагород УПА. Розкрито історію створення відзнак. Розкрито різноманітні аспекти діяльності українського визвольного руху, його структур та окремих особистостей саме через систему знаків зображених у нагородах різного рівня. Дослідження базується на архівних опублікованих документах, мемуарах, щоденниках, усних свідченнях та фото.

Annotation: The article examines such aspects of the history of the UPA as the awards of this army, its uniforms and weapons. The specifics are shown. The stages of formation of the collection of honors and awards of the UPA are highlighted. The history of the creation of honors is revealed. Various aspects of the activity of the Ukrainian liberation movement, its structures and individual personalities are revealed, precisely through the system of signs depicted in awards of different levels. The research is based on archival, published documents, memoirs, diaries, oral testimonies and photographs.

Ключові слова: УПА, фалеристика, нагороди, медалі, похвала, золотий хрест.

Key words: UPA, phaleristics, awards, medals, commendation, golden cross.

Нагороди Української повстанської армії – система недержавних відзнак вояків української повстанської армії (УПА) та цивільного населення за бойову звитягу й трудове сприяння повстанській боротьбі за українську самостійну соборну державу. З-поміж українських військових формувань періоду другої світової війни нагородну систему мала лише УПА.

На систему нагород УПА вплинула нагородна система Польщі. Уперше система відзначень запроваджувалася наказом Гол. командування УПА від 27 січня 1944 № 3/44.

Систему відзнак УПА було затверджено Головною Командою УПА наказом ч. 3/44 від 27 січня 1944 р. Бойові відзнаки вояків поділялися на кілька категорій, а саме:

- нагороди за бойові заслуги, працю для розбудови армії та поранення;
- відзнаки у наказах вищих штабів;
- похвала командира в урочистій

обстановці;

- підвищення військового ступеня;
- посмертне нагородження або підвищення ступеня;
- надання позачергової відпустки [3].

Відзнаки міг отримати як вояк, незалежно від рангу та функцій, так і підпільник, що не був у війську, а працював у структурі запілля чи тереновій сітці ОУН. Відомі факти, коли нагороду отримували й цивільні особи.

Пропозиції для підвищення ступеня повстанцям-рядовим подавалися командирами сотень та куренів до вищих штабів (Воєнна округа, Крайовий військовий штаб). За бойові заслуги передбачалася така градація відзначень (фото 1):

- 1-й ст. – Золотий Хрест Бойової Заслуги 1-го класу (1);
- 2-й ст. – Золотий Хрест Бойової Заслуги 2-го класу (2);
- 3-й ст. – Срібний Хрест Бойової Заслуги

- 1-го класу (3);
- 4-й ст. – Срібний Хрест Бойової Заслуги 2-го класу (4);
- 5-й ст. – Бронзовий Хрест Бойової Заслуги (5).

Для відзначення вояків та цивільних осіб (некомбатантів) за трудовий внесок у забезпечення визвольної боротьби, інші заслуги запроваджувалися Золотий, Срібний та Бронзовий Хрести Заслуги.

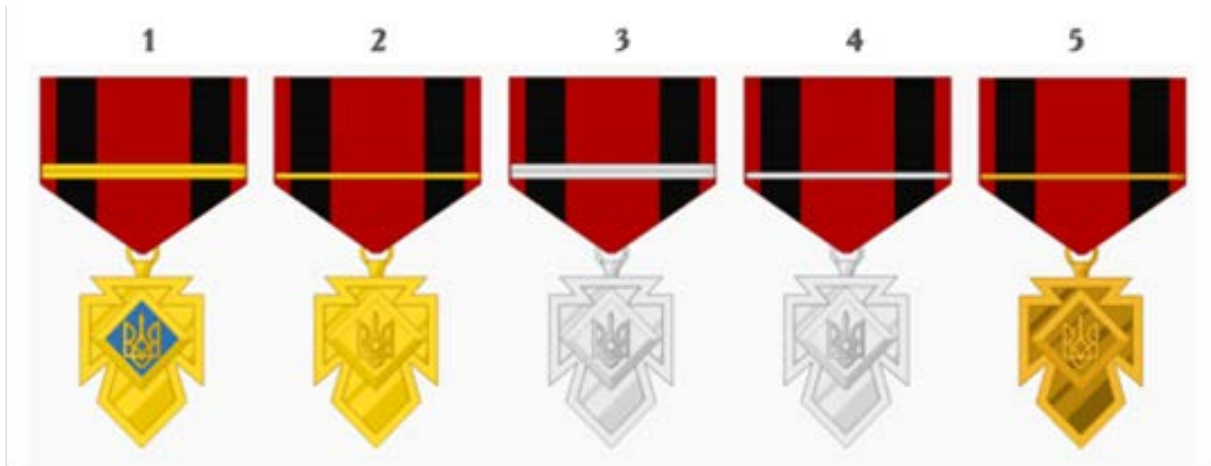

Фото 1.

Нагородження бойовими відзнаками передбачалося лише за конкретні вчинки, з поданням опису заслуги та свідчень очевидців. Регламентувалися права керівних органів повстанського руху щодо відзначення достойних:

- нагородження Золотим Хрестом Бойової Заслуги 1-го та 2-го класу проводилося Українською головною визвольною радою (УГВР) за поданням Гол. командира УПА;
- Срібним Хрестом Бойової Заслуги 1-го та 2-го класу – Гол. командиром УПА за поданням крайового командира УПА;
- Бронзовим Хрестом Бойової Заслуги – крайовим командиром УПА за поданням командира групи або військ. округи УПА.

Нагородження Золотим і Срібним Хрестами Заслуги проводилося УГВР за поданням Гол. командира УПА, Бронзовим Хрестом Заслуги – Гол. командиром УПА за поданням крайового командира [7, с. 45–46].

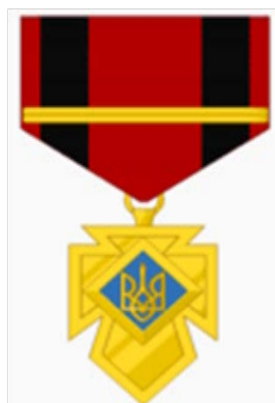
Підвищення підстаршинських та старшинських рангів ініціювали штаби окружного та крайового рівня і подавали їх до Головного військового штабу, де цими питаннями відав 4-й організаційно-персональний відділ. Звання від майора до генерала включно надавала тільки УГВР.

Те саме відбувалося і з нагородами. Подання Головного Командування УПА, опрацьовані ГВШ, згідно з наказами мала затверджувати УГВР. Але оскільки пост Головного Командира та посаду Генерального секретаря УГВР одночасно обіймала одна особа (спочатку Роман Шухевич, а згодом його наступник Василь Кук), то ця процедура спрощувалася. Остаточне рішення оголошувалося у відповідних наказах штабів, публікувалося у друкованих органах УГВР та УПА.

До 30 травня 1947 р. цими нагородами відзначали тільки повстанців, але УГВР з цього часу поширила нагородження й на підпільників. Нагороджені хрестами іменувалися «лицарями». Першими Лицарями Золотого Хреста бойової заслуги I ступеня стали командир куреня «Верховинці»

Золотий хрест Заслуги.

Золотий хрест бойової заслуги.

Дмитро Карпенко – «Яструб» та командир куреня «Галайда» Дмитро Пелип – «Євшан», яких нагороджено згідно з Постановою УГВР від 22 квітня 1945 року.

Окрім військовиків, Хрест заслуги УПА могли отримати і цивільні особи. Він мав три ступені: золотий, срібний, бронзовий. Золотим та срібним Хрестами нагороджувала УГВР, а бронзовим – Головний Командир УПА.

Золотий Хрест заслуги першим отримав 8 жовтня 1945 р. Микола Козак – «Смок», крайовий референт СБ. Серед перших нагороджених були й жінки: лицарем золотого Хреста заслуги 8 жовтня 1945 р. першою стала Олена Мостович – «Верба», керівниця та організаторка Українського червоного хреста на Волині.

Окремою категорією нагород слугували «відзначення за рани». Кожне окреме поранення від 1 до 5 відзначалося срібною зіркою, від 6 до 10 – золотою зіркою, більша кількість поранень – комбінацією золотих і срібних зірок на стрічці над клапаном лівої нагрудної кишені мундира.

Було також затверджено дві медалі:

- «За боротьбу в особливо важких умовах» (6 червня 1948 року),
- пропам'ятну (ювілейну) медаль «10-річчя УПА» (10 жовтня 1952 року).

Проекти нагород Ніла Хасевича, подані до Головного Командування УПА у квітні 1950 р. (6 червня 1948 року) та пропам'ятну (ювілейну) медаль «10-річчя УПА» (10 жовтня 1952 року). Цими медалями нагороджували всіх учасників підпілля.

Пропам'ятною медаллю нагороджувалися повстанці, які на час її введення вели ще боротьбу. Право нагороджувати нею мала УГВР та уповноважені нею органи.

Влітку 1950 р. УГВР затвердила також Відзнаку вояка УПА, яка не мала нагородного значення, але підкреслювала приналежність до армії.

Шість років повстанська армія не мала цих нагород не те що в металі, а навіть в проекті. Їх заміняли тимчасовими посвідками про нагородження. Справа із нагородами суттєво зрушилася тоді, коли за проектування у 1950 році взявся Ніл Хасевич, який у

квітні 1950 року до ГК УПА надіслав:

- 2 проекти Хреста бойової заслуги,
- 5 проектів Хреста заслуги,
- 3 проекти медалі «За боротьбу в особливо важких умовах»,
- 4 проекти Відзнак вояка УПА,
- 2 проекти відзнаки 20-річчя ОУН.

Зважаючи на матеріальну відсутність власних нагород, повстанці носили інші відзнаки українських військових формацій, до яких вони перед тим належали.

Іноді повстанці кустарним способом виготовляли відзнаки на основі радянських нагород. Ніл Хасевич пропонував як замітник справжнім нагородам носити «стяжки», подібні до сучасних нагородних планок. Їх було неважко виготовити у підпільних умовах, проте невідомо жодного факту реалізації такої ідеї.

Врешті в 1951 р. у Мюнхені в приватній майстерні вдалося виготовити хрести за проектами Н. Хасевича. В Україну їх мали передати кур'єри, що тримали зв'язок між керівництвом визвольного руху в Україні та закордоном. Та часто кур'єрські групи перехоплювало МДБ і вилучало нагороди при арешті. Лише восени 1951 р. група В. Охримовича доставила в Україну та передала Головному Командиру УПА В. Куку певну кількість нагород. Але чи відбулося якесь нагородження ними повстанців – невідомо.

За вісім років боротьби найвищі нагороди УПА – Золотий хрест бойової заслуги I та II класів та золотий Хрест заслуги отримали лише 103 повстанці. Це свідчить про високий статус у підпіллі нагород, який підтримувався до кінця його активної діяльності.

Вирішальними чинниками, що дозволили радянській владі придушити український визвольний рух були: стабілізація геополітичної обстановки у світі, тотальна перевага людських і матеріальних ресурсів радянської сторони та відсутність комплексної допомоги формаціям визвольного руху.

Джерела та література

1. Семотюк Я. Українські військові відзнаки: ордени, хрести, медалі та нашивки. Торонто. Київ, 2004.
2. Содоль П. Українська повстанча армія: 1943–1949 : довідник. Нью-Йорк, 1994.
3. Кучерук О. Нагороди УПА: Проект Ніла Хасевича. *Військово-історичний альманах*. 2002. № 1.
4. Веденєєв Д. До історії нагородної системи УПА. *Однострій*. 2004. № 8.
5. Манзуренко В. Лицарі найвищих бойових нагород УПА в наказах ГВШ. Український визвольний рух. 2006. Зб. 7.
6. Манзуренко В. Роль Романа Шухевича у створенні нагородної системи УПА. Український визвольний рух. 2007. Зб. 10.
7. Веденєєв Д. В. Нагороди Української повстанської армії : енцикл. історії України. Київ : Наукова думка. 2010. Т. 7. 728 с.
URL: http://www.history.org.ua/?termin=Nahorody_UPA (дата звернення 14.10.2022).
8. Українська Повстанська Армія. Історія /відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович. Львів : Центр досліджень визвольного руху. 2011. С. 88 – 91. 3-тє вид.
9. Відзнаки УПА. URL: https://kampot.org.ua/upa/statt_pro_upa/828-vdznaki-upa.html (дата звернення 10.10.2022).
10. У музей передали нагороди волинського лицаря УПА. URL: <https://www.volynnews.com/news/society/u-muzeu-peredaly-nahorody-volynskoho-lytsaria-upa/> (дата звернення 11.10.2022).
11. Манзуренко В. Ювілейна відзнака, присвячена 60-річчю створення УПА. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Manzurenko_Vitalii/Yuvileina_vidznaka_prysviachena_60-richchiu_stvorennia_UPA.pdf?PHPSESSID=4t5mgc3blj1t8tb8681tr544t1 (дата звернення 14.10.2022).

Казимир Ярема,

історик, просвітянин,
член Національної спілки журналістів України

ПЕРШІ БОЇВКИ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ НА ТЕРЕНАХ НАШОГО КРАЮ (ДО 80-РІЧЧЯ СТВОРЕННЯ УПА)

Сьогодні Весь український народ об'єднався у боротьбі проти споконвічного ворога України московських окупантів, які по волі свого шовініста-верховника путіна з метою відновлення рашистської імперії розпочали проти нас війну ще у 2014 році, а 24 лютого 2022 року віроломно розпочали масове збройне широкомасштабне вторгнення російських військ на територію нашої держави, обстрілюючи і руйнуючи наші мирні міста і села, вбиваючи тисячі

*Не бійся враже, що сотня поляже,
Тисяча Героїв стане в боротьбі,
Тисячі народу стане за свободу,
Бо ми, бо ми народ, а не раби!*

українців дорослих і дітей.

Путінські рашистські посіпаки хвалились, що захоплять Україну за три-шість днів, про це навіть, на жаль, говорили і деякі західні генерали. Але всі вони глибоко помилились, бо отримали стійкий героїчний спротив воїнів Збройних Сил України, які своєю сміливістю, героїзмом, жертовністю, при підтримці та допомозі всього українського народу і західних партнерів, зуміли не тільки зупинити наступ російських окупантів,